

Draus, Jan

Działalność oświatowa Łukasza Kurdybachy w latach 1940-1946

Rozprawy z Dziejów Oświaty 26, 211-228

1984

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JAN DRAUS

DZIAŁALNOŚĆ OŚWIATOWA ŁUKASZA KURDYBACHY W LATACH 1940—1946

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie działalności oświatowej na obczyźnie wybitnego historyka oświaty, wychowania i kultury profesora Ł. Kurdybacy (1907—1972). Ten okres biografii Ł. Kurdybacy związany jest z ważnym fragmentem dziejów polskiej oświaty na emigracji w latach drugiej wojny światowej.

W wojennej biografii Ł. Kurdybacy wyróżnić można 3 okresy jego życia, tułaczki, a zarazem działalności oświatowej: okres rumuński, cypryjski i palestyński. Każdy związany jest ściśle z miejscem pobytu Ł. Kurdybacy, polskiego uchodźcy — emigranta, który opuścił kraj w wyniku przegranej kampanii wrześniowej 1939 r.

I. OKRES RUMUŃSKI (PAŹDZIERNIK 1939 R. — PAŹDZIERNIK 1940 R.)

Po 17 września 1939 r. kilkadziesiąt tysięcy polskich żołnierzy i ludności opuściło terytorium Rzeczypospolitej i znalazło schronienia na terenie Rumunii. Wśród nich w październiku 1939 r. przekroczył granicę rumuńską Ł. Kurdybacha¹. Opiekę nad uchodźcami wojskowymi i cywilnymi, którzy rozmieszczeni zostali w licznych obozach usytuowanych na terenie całej Rumunii, przejęły polskie placówki dyplomatyczne, tj. Ambasada RP w Bukareszcie (ambasador Roger Raczyński), Konsulat RP w Bukareszcie (konsul Adam Mikucki) oraz podlegające im Konsulaty Honorowe w Galacu, Konstancy i Braila i Agént Konsularny w Cluj. Jednocześnie w październiku 1939 r. powstał w Bukareszcie Centralny Polski Komitet Pomocy i Opieki nad Uchodźcami w Rumunii². Komitet

¹ Ł. Kurdybacha, *Pisma wybrane*, wybrał i wstępem poprzedził J. Miąso, t. I, Warszawa 1976, s. 10.

² T. Bugaj, *Dzieci polskie poza granicami kraju w okresie II wojny światowej i ich repatriacja (1939—1952)*, praca doktorska, Opole 1977, Biblioteka Główna WSP w Opolu.

ten aktywnie włączył się do akcji pomocy organizowanej przez Ambasadę i podporządkowane jej placówki i wkrótce nadał tej akcji wyraźne formy organizacyjne. W tym samym czasie, po ukonstytuowaniu się polskiego rządu emigracyjnego (30 IX), powołane zostało do życia Ministerstwo Opieki Społecznej (od 14 VII 1943 r. Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej), na którego czele stanął minister Jan Stańczyk (2 X 1939)³. Z jego to inicjatywy na początku 1940 r. agendy i działalność Centralnego Polskiego Komitetu Pomocy i Opieki nad Uchodźcami w Rumunii zostały podporządkowane Ministerstwu Opieki Społecznej (dalej: MOS). Równocześnie minister J. Stańczyk powołał nowy, pięcioosobowy Komitet Obywatelski Pomocy i Opieki nad Uchodźcami w Rumunii, pod kierownictwem ministra Mirosława Arciszewskiego, byłego ambasadora RP w Bukareszcie, któremu zlecił całokształt opieki nad uchodźcami cywilnymi⁴. Jednym z członków tego Komitetu, a zarazem kierownikiem Sekcji Kulturalno-Oświatowej, do której zadań należała opieka i organizacja polskiego szkolnictwa i czuwanie nad poziomem nauczania, został profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego Adam Vetulani, jego zaś zastępcą Ł. Kurdybacha. Profesor A. Vetulani w swoich wojennych wspomnieniach tak charakteryzuje pracę Ł. Kurdybachy: „Dla mnie były to sprawy zupełnie obce. Szczęśliwie udało się znaleźć kompetentnego pomocnika w osobie, podówczas docenta Uniwersytetu Lwowskiego, doktora Łukasza Kurdybachy, ucznia wybitnego historyka wychowania profesora Stanisława Łempickiego. Jego to zasługą, dzięki częstym wizytacjom szkół oraz powierzaniu w nich nauki osobom wykwalifikowanym, było wprowadzenie pewnego ładu do polskiego szkolnictwa wśród wychodźstwa polskiego w Rumunii⁵. Na początku maja 1940 r., po wyjeździe profesora Vetulaniego do Francji, na jego wniosek kierownikiem Sekcji Kulturalno-Oświatowej został Ł. Kurdybacha, który funkcję tę pełnił do października 1940 r., tj. do momentu opuszczenia Rumunii⁶. Pracy swej nowy kierownik Sekcji nie ograniczał wyłącznie do administrowania szkolnictwa, ale często wizytował szkoły i przewodniczył egzaminom maturalnym. Należy zaznaczyć, że w tym czasie w Rumunii funkcjonowało 15 szkół powszechnych oraz 11 szkół średnich ogólnokształcących⁷.

II. OKRES CYPRYJSKI (PAŹDZIERNIK 1940 R. — CZERWIEC 1941 R.)

Położenie Polaków w Rumunii, która wobec agresji niemieckiej na Polskę ogłosiła neutralność do wiosny 1940 r., było na ogół dobre. Życie polskich uchodźców w obozach nie natrafiało na większe trudności ze

³ *Polska służba zagraniczna po 1 września 1939 r.*, Londyn 1954, s. 16, 18.

⁴ A. Vetulani, *Poza płomieniami wojny*, Warszawa 1976, s. 8.

⁵ *Ibidem*, s. 10.

⁶ *Ibidem*, s. 71.

⁷ T. Bugaj, *op. cit.*, s. 554—556.

strony władz rumuńskich, mimo coraz większych wpływów niemieckich. Sytuacja ta zmieniła się gwałtownie, kiedy pod naciskiem Niemiec abdykował Karol II, a jego syn Michał I mianował szefem państwa ministra wojny I. Antonescu. Ustanowił on wówczas faszystowską dyktaturę wojskową i podporządkował Rumunię wpływom Niemiec. Stworzyło to bezpośrednie zagrożenie dla przebywających w Rumunii Polaków piastujących przed wojną funkcje rządowe, działaczy politycznych, pracowników Sztabu Generalnego oraz byłych powstańców śląskich i wielkopolskich, którym groziła propaganda niemiecka jeszcze we wrześniu 1939 r. łącznie z rozstrzelaniem⁸. Jednocześnie zagrożenie tej grupy Polaków zmusiło rząd gen. Sikorskiego do podjęcia bardziej energicznych działań wobec władz brytyjskich na rzecz ewakuacji ich z Rumunii. Należy podkreślić, że rozmowy w tej kwestii z rządem brytyjskim rozpoczęły się już w lipcu 1940 r., zaraz po upadku Francji, w których to rozważano możliwość przetransportowania ich na Cypr, będący od 1878 r. pod zarządem brytyjskim, od 1925 r. zaś kolonią brytyjską i bazą wojskową⁹. Porozumienie w tej sprawie, pod naciskiem rządu polskiego, zostało sfinalizowane we wrześniu 1940 r., na mocy którego rząd brytyjski wyraził zgodę na ewakuację na Cypr 500 osób szczególnie zagrożonych pobytem w Rumunii, z zastrzeżeniem, że mają one pochodzić ze wszystkich dzielnic Polski, a nie tylko ze Śląska i Poznańskiego. Zorganizowanie tej ewakuacji władze polskie powierzyły ministrowi Mirosławowi Arciszewskiemu, ówczesnemu delegatowi rządu do spraw uchodźców polskich w Rumunii, jego zastępcy, byłemu radcy Ministerstwa Spraw Zagranicznych Stefanowi Fiedler-Albertiemu oraz radcy handlowemu Ambasady RP w Bukareszcie Tadeuszowi Lubaczewskiemu¹⁰. Po dokonaniu spisu osób, liczącego 466 nazwisk, wśród których był Ł. Kurdybacha, i przygotowaniu środków przejazdu na początku października 1940 r. nastąpiła ewakuacja pierwszego z 8 transportów,

⁸ W październiku 1939 r. w miejscowości Bucowa powstał Komitet z członków Byłego Zarządu Głównego Powstańców w składzie: wojewoda dr M. Grażyński, senator R. Kornke, poseł A. Olszowski i inspektor policji J. Jeziński, który za zgodą Ambasady polskiej w Bukareszcie zwrócił się do Ambasady francuskiej z prośbą o pomoc w wyjeździe z Rumunii na Zachód, jako tzw. „zagrożonym”. Ambasada francuska wyrażała zgodę na przyjazd ich do Francji, pod warunkiem że zdolni do służby wstąpią do Armii Polskiej tworzonej przez gen. W. Sikorskiego, a reszta podejmie pracę według indywidualnych uzdolnień. Na początku lutego 1940 r. wielu z nich otrzymało wizy francuskie. Ze względu jednak na ciągle opóźnianie się ich wyjazdu, w czerwcu 1940 r., po upadku Francji, wizy te zostały anulowane. Konsularne władze francuskie, czując się zobowiązane do udzielenia pomocy tym Polakom, zwróciły się w imieniu Komitetu Powstańców o pomoc do władz brytyjskich. R. Królikowski, *Operation Polejump*, „Zeszyty Historyczne”, Paryż 1968, s. 152.

⁹ *Ibidem*, s. 153; L. Woodward, *British Foreign Policy in the Second World War*, t. 3, London 1971, s. 37.

¹⁰ R. Królikowski, *op. cit.*, s. 153.

następującym szlakiem: koleją z Bukaresztu do Konstancy, następnie statkiem do Sztambułu, z kolei pociągiem „Taurus Express” ze stacji kolejowej Heiderpasha do portu Mersyna, skąd statkiem polskim „Warszawa”, kursującym wówczas głównie na trasie Mersyna—Haifa, do portu cypryjskiego Larnaca. Ostatni transport opuścił terytorium Rumunii dnia 20 X 1940 r. W związku z ewakuacją Polaków na Cypr MSZ ustanowiło równocześnie w Nikozji Konsulat RP, na którego czele stanął Konsul Generalny S. Fiedler-Alberti, przybyły z Rumunii pierwszym transportem. Głównym zadaniem Konsulatu było sprawowanie opieki prawnej i materialnej nad polskimi emigrantami¹¹.

Po przybyciu na Cypr polscy uchodźcy, określane przez brytyjczyków jako „goście Jego Królewskiej Mości”, przebywali początkowo w obozie przejściowym Dekhelia, a następnie rozlokowani zostali w 4 miejscowościach: Platres, Saittas, Podhoulas i Kyrenia (w dwóch ostatnich umieszczono Ślązaków). Największa grupa Polaków, a wśród nich około 80 dzieci w wieku szkolnym, umiejscowiona została w Platres. W grupie tej znalazł się również Ł. Kurdybacha. Z jego to inicjatywy, jeszcze pod koniec października 1940 r., otwarta została w Platres Szkoła Polska, obejmująca przedszkole, szkołę powszechną oraz gimnazjum i liceum, do której uczęszczało 87 dzieci. Dyrektorem tej szkoły został Ł. Kurdybacha, kadre nauczającą zaś stanowili kwalifikowani nauczyciele oraz osoby posiadające kwalifikacje zawodowe, tj. wojskowi, inżynierowie. Kierownikiem szkoły powszechnej był Klemens Matusiak, były inspektor szkolny. Oprócz niego w szkole tej nauczali: Janina Dąbrowska, Stanisława Firlejowa, Janina Jaworska, dr Ludwik Rumpolt oraz Aniela Ziętkiewicz¹². W gimnazjum i liceum, którym kierował bezpośrednio Ł. Kurdybacha, nauczycielami byli: mjr Marian Czyż, inż. Dobiecki, płk Julian Hofman, mjr Marian Jankowski, mjr Władysław Kralewski, Łucja Krzymuska, ks. Franciszek Kubieński, dr Alfons Kuc, Helena Łobozowa, dr Bronisław Mervin, Helena Orska, dr Mieczysław Seydlitz, dr Tomasz Strzembosz, dr Wit Tarnawski, ks. Władysław War-gowski, inż. Tadeusz Zakrzewski i płk Józef Ekert¹³.

Początki działalności Szkoły Polskiej w Platres były bardzo trudne. Nie było bowiem odpowiednich pomieszczeń ani żadnych pomocy naukowych i podręczników. Nauczanie poszczególnych przedmiotów opierało się wyłącznie na pamięciowej wiedzy wykładowców¹⁴. Młodzież

¹¹ *Polska służba...*, s. 72.

¹² Protokół z posiedzenia Rady Pedagogicznej Szkoły Powszechnej i Rady Pedagogicznej Gimnazjum i Liceum z dnia 15 II 1941, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: MWRiOP), Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. Gen. Sikorskiego w Londynie (dalej: AIPiMS), sygn. A—19/14.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Wyciąg z raportu Konsulatu w Nikozji (szkolnictwo), MWRiOP, AIPiMS, sygn. A—19/14.

i dzieci odbywały lekcje na wolnym powietrzu, siedząc na deskach położonych na paczkach towarowych. Zamiast tablic szkolnych używano tablic reklamowych, wypożyczonych od miejscowych sklepikarzy, na których pisano kawałkami odbitego muru. Brak było papieru, atramentu itp.¹⁵ Aby częściowo przynajmniej przełamać te trudności, z inicjatywy Ł. Kurdybacy powołana została przez Walne Zgromadzenie Uchodźców Polskich na Cyprze Komisja Szkolna, której zadaniem było zabezpieczenie należytego rozwoju i codziennego funkcjonowania szkoły zarówno pod względem dydaktycznym, jak i materialnym. Na czele Komisji Szkolnej stanął gen. dr Ferdynand Zarzecki. Komisja ta współpracowała z dyrektorem Szkoły Polskiej oraz powołaną Radą Pedagogiczną szkoły powszechnej pod przewodnictwem Klemensa Matusiaka i Radą Pedagogiczną gimnazjum i liceum ogólnokształcącego, na której czele stał Ł. Kurdybacha. Ponadto do współpracy z wymienionymi ciałami kolegialnymi przystąpiła utworzona pod koniec listopada 1940 r. Rada Rodzicielska, której przewodniczącym został były radca MSZ Ignacy Ziętkiewicz¹⁶.

Jedną z pierwszych czynności Komisji Szkolnej było zwrócenie się za pośrednictwem Konsulatu RP w Nikozji do polskiego rządu emigracyjnego w Londynie o pomoc materialną i finansową. Jednocześnie w tej samej sprawie podjęto starania u miejscowych władz brytyjskich na Cyprze, głównie u brytyjskiego Dyrektora Edukacji dla Cypru, celem zaspokojenia najpilniejszych potrzeb. Ł. Kurdybacha ze swej strony podjął starania o sprowadzenie podręczników szkolnych z Turcji, które w maju 1940 r., kiedy pełnił funkcję kierownika Sekcji Kulturalno-Oświatowej Komitetu Obywatelskiego w Rumunii, wysłał do Ambasady RP w Ankarze. Ponadto nawiązano kontakt z działającą na Cyprze protestancką sektą kwakrów, zajmującą się m. in. działalnością filantropijną¹⁷.

Wszystkie te starania już pod koniec listopada 1940 r. poprawiły sytuację materialną polskiej oświaty. Dzięki pomocy pp. Lochów, filantropów angielskich z sekty kwakrów, szkoła uzyskała prowizoryczny budynek, w grudniu zaś 1940 r., po uzyskaniu 400 £ od brytyjskiego Departamentu Oświaty działającego na Cyprze poprzez przedstawiciela „Society of Friends” wynajęto budynek składający się z 11 pokoi, w którym odtąd odbywała się nauka szkolna. Ponadto staraniem i sumptem kwakrów urządzono w Platres „Dom Polski”, w którym otwarto świetlicę, czytelnię i kaplicę do odprawiania nabożeństwa. Na początku 1941 r. nadeszła również pomoc finansowa z Urzędu Ministra Generała

¹⁵ List Łukasza Kurdybacy do ministra Edukacji RP w Londynie, MWRiOP, AIPiMS, sygn. A—19/14.

¹⁶ Pismo Ministerstwa Spraw Zagranicznych do Urzędu Oświaty z dnia 20 V 1941 r., MWRiOP, AIPiMS, sygn. A—19/14.

¹⁷ List Łukasza Kurdybacy...; R. Królikowski, *op. cit.*, s. 153.

Broni Józefa Hallera¹⁸ i ministra skarbu rządu emigracyjnego dra Henryka Strasburgera, która pozwoliła na zakup niezbędnego sprzętu szkolnego¹⁹.

Od lutego 1941 r. Szkoła Polska w Platres rozpoczęła swoją działalność w miarę normalnych warunkach. Zajęcia szkolne odbywały się 2 razy dziennie: rano i po południu. Uczniowie posiadali niezbędne podręczniki i pomoce naukowe. Nauczyciele zaś programy do poszczególnych przedmiotów, które nadeszły z Londynu za pośrednictwem Konsulatu polskiego w Nikozji.

Do szkoły powszechnej oraz gimnazjum i liceum uczęszczało 70 uczniów. Tylko 6 dzieci w wieku szkolnym nie pobierało nauki w tej szkole, gdyż rodzice umieścili je w szkołach angielskich prowadzonych przez zakonnice. Pozostałe 10 dzieci w wieku przedszkolnym chodziło do przedszkola działającego w ramach Szkoły Polskiej.

W szkole kierowanej przez Ł. Kurdybachę od końca października 1941 r. działała organizacja harcerska zorganizowana w Hufiec Harcerski. Na czele Hufca stanął najstarszy stopniem harcerz na Cyprze mjr Aleksander Krygier-Wojnowski. Hufiec składał się z 2 drużyn: męskiej liczącej 20 harcerzy i żeńskiej liczącej 28 harcererek. Dla wszystkich harcerzy władze brytyjskie zakupiły mundurki²⁰.

Oprócz harcerstwa, z inicjatywy ks. Władysława Wargockiego, powstał polski chór mieszany „Echo” liczący 80 członków, w skład którego wchodził zarówno uczniowie, jak i dorośli. Chór ten kilkakrotnie występował w Platres i Nikozji z koncertami muzyki i tańca polskiego²¹. Ponadto od listopada 1940 r. do kwietnia 1941 r. Polski Konsulat w Nikozji wydawał tygodnik pt. „Głos Polaków na Cyprze”. Redaktorami tego pisma byli Juliusz Mieroszewski i Wacław Sikorski²². Szkoła Polska w Platres funkcjonowała do czerwca 1941 r. Przerwanie jej działalności nastąpiło w momencie podjęcia przez władze brytyjskie na początku czerwca decyzji o ewakuacji ludności polskiej z Cypru do Palestyny. Przyczyną tej ewakuacji, która rozpoczęła się dnia 12 VI 1941 r., było bezpośrednie zagrożenie Cypru po sukcesach wojsk niemieckich w Grecji²³.

¹⁸ Sprawozdanie z działalności Urzędu Ministra Generała Broni Józefa Hallera za czas od 15 VIII 1940 do 15 III 1941 r., MWRiOP, AIPiMS, sygn. A—19 I/7.

¹⁹ List Łukasza Kurdybachy...

²⁰ Wyciąg z raportu Konsulatu...

²¹ R. Królikowski, *op. cit.*, s. 154.

²² J. Kowalik, *Bibliografia czasopism polskich wydanych poza granicami Kraju od września 1939 roku*, Lublin 1976, t. I, s. 200.

²³ Sprawozdanie z działalności Delegatury Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej w Palestynie od 1 IV 1941 do 31 III 1942 r., Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej Rządu RP w Londynie 1939—1946 (dalej: MPiOS), Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), sygn. 94.

III. OKRES PALESTYŃSKI (CZERWIEC 1941 R.—1947 R.)

Polscy uchodźcy z Cypru przewiezieni zostali w dniu 15 VI 1941 r. brytyjskimi statkami do palestyńskiego portu Haifa. Tutaj objęci zostali opieką przez Delegaturę MOS w Jerozolimie, kierowaną przez Tadeusza Lubaczewskiego, która w Haifie utworzyła swoją Ekspozyturę, na której czele stanął Jan Chmieliński. Zgodnie z wcześniej przygotowanym planem przyjęcia „cypryjczyków” mężczyzn zdolnych do pełnienia służby wojskowej skierowano do Ośrodka Zapasowego Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich w Latrun, osoby zaś cywilne, w tym kobiety i dzieci, po parodniowym pobycie w klasztorze Emaus koło Latrun rozlokowano głównie w Tel-Awiwie, a także w Jerozolimie²⁴. Należy podkreślić, że miejscem stałego pobytu grupy cypryjskiej na czas trwania wojny, z wyjątkiem wcielonych do wojska, była Rodezja Północna. Dlatego też 3 VIII 1941 r. 358 uchodźców polskich przybyłych z Cypru drogą morską przetransportowano MS „Mauretania” do Durbanu, skąd koleją przez Johannesburg do 4 ośrodków w Rodezji Północnej, tj. Lusaki, Livingston, Monze i Mazabuka²⁵.

Z chwilą przybycia Ł. Kurdybachy do Palestyny i skierowania go do służby wojskowej w Samodzielnej Brygadzie Strzelców Karpackich przerwana została jego dotychczasowa działalność oświatowa.

W Palestynie w tym czasie, tj. w 1941 r., przebywało około 1500 Polaków-uchodźców cywilnych. Czynna była tylko jedna Szkoła Polska w Tel-Awiwie, obejmująca szkołę powszechną oraz gimnazjum i liceum, której dyrektorem była Helena Baryszowa. Ponadto rozwijało się życie kulturalno-oświatowe Polaków, prowadzone przez coraz to nowo powstające organizacje i stowarzyszenia.

W 1942 r. wyjście z ZSRR na Środkowy Wschód Armii Polskiej gen. W. Andersa, a wraz z nią około 50 tysięcy uchodźców cywilnych, w tym ponad 15 tys. dzieci, pociągnęło za sobą rozwój polskiej oświaty na tym terenie, a w szczególności polskiego szkolnictwa²⁶. Jednocześnie sytuacja ta zmusiła Urząd Oświaty i Spraw Szkolnych w Londynie do większego zainteresowania się sprawami oświaty na Bliskim i Środkowym Wschodzie, który od tej pory stał się trzecim pod względem liczebności, po Stanach Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii, obszarem polskiej emigracji. Szczególne zainteresowanie rozwojem oświaty wykazywał wybitny historyk oświaty, wychowania i kultury profesor Stanisław Kot, który w lipcu 1942 r., po rezygnacji z funkcji ambasadora RP w Kujbyszewie, objął stanowisko ministra Stanu do Spraw Polskich na Wschodzie w rzą-

²⁴ *Ibidem.*

²⁵ *Ibidem.*

²⁶ J. T. Gross, *Okupacja sowiecka i deportacje do Rosji w oczach dzieci*, „Zeszyty Historyczne”, t. 48, Paryż 1979, s. 55—56.

dzie gen. W. Sikorskiego. Przeprowadzał on wizytacje szkół cywilnych i junackich w Palestynie i Iranie, zapoznawał się z ich ciężką sytuacją w zakresie podręczników, lektur szkolnych, programów nauczania i pomocy naukowych, o czym informował kierownika Urzędu Oświaty i Spraw Szkolnych gen. J. Hallera zarówno w notach służbowych, jak i listach prywatnych²⁷. Profesor S. Kot chcąc zapewnić właściwą pracę szkolnictwa na Bliskim i Środkowym Wschodzie, w jednym z listów do gen. J. Hallera postulował powołanie w Jerozolimie Biura Urzędu Oświaty i Spraw Szkolnych, którego zadaniem byłaby opieka i nadzór nad polską oświatą na tym terenie. Biuro — jego zdaniem — sprawowałoby rolę podobną do przedwojennego kuratorium okręgu szkolnego. Ponadto w liście tym zawarł profesor S. Kot propozycje personalne i strukturalne przyszłego Biura, w którym najważniejszą komórkę powinien stanowić referat do spraw podręczników i programów szkolnych. Na funkcję kierownika tego referatu proponował powołanie docenta Ł. Kurdybachę²⁸.

Zanim jednak kierowany przez J. Hallera Urząd Oświaty rozważył powyższe propozycje, co nastąpiło dopiero na początku 1943 r. z inicjatywy ministra profesora S. Kota, już w październiku 1942 r. utworzono w Jerozolimie specjalną komórkę rządową, której najważniejszym zadaniem było dokonanie przedruku w jak najkrótszym czasie możliwie największej liczby podręczników szkolnych, których brak był podstawową trudnością w pracy polskiego szkolnictwa nie tylko w Palestynie, ale także w Iranie, Afryce Południowo-Wschodniej, Indiach, a później Nowej Zelandii i Meksyku²⁹. Komórka ta, na której czele stanął Ł. Kurdybacha, otrzymała nazwę Podkomisji dla Oceny Podręczników Szkolnych na Wschodzie. Po uzyskaniu funduszy na druk podręczników szkolnych, które najprawdopodobniej w tym początkowym okresie pochodziły z budżetu Działu Wydawnictw Centrum Informacji na Wschodzie z siedzibą w Jerozolimie, również powołanego jesienią 1942 r. przez ministra S. Kota, Ł. Kurdybacha podjął starania o przydział papieru³⁰. Ponieważ zakup papieru ze względu na ograniczenia wojenne okazał się niemożliwy, gdyż nie było go w wolnym handlu, zwrócił się do polskich i brytyjskich władz wojskowych, w szczególności do Głównego Brytyjskiego Dowództwa Wojsk Środkowego Wschodu w Kairze, które wyraziło zgodę

²⁷ S. Kot, *Listy z Rosji do gen. Sikorskiego*, Londyn 1956, s. 401—403; List prof. Stanisława Kota do gen. Józefa Hallera z dnia 9 XI 1942 r., MWRiOP, AIPiMS, sygn. A—19/14.

²⁸ List prof. S. Kota do gen. J. Hallera z dnia 21 XI 1942 r., MWRiOP, AIPiMS, sygn. A—19/14.

²⁹ *Katalog książek*, Jerozolima 1946, s. 3, [w:] Ł. Kurdybacha — *działalność Placówki Wydawniczej*.

³⁰ Centrum Informacji na Wschodzie, Ministerstwo Informacji i Dokumentacji Rządu RP w Londynie, AAN, sygn. 26.

na traktowanie przyszłych podręczników szkolnych na równi z regulaminami i instrukcjami wojskowymi, co pozwoliło uzyskać niezbędny papier drukarski³¹. Jednocześnie Ł. Kurdybacha podjął akcję zdobywania przedwojennych oryginalnych podręczników, drukowanych w Polsce przedwojennej, o które na terenie Palestyny nie było łatwo. Część tych podręczników posiadali polscy uchodźcy, głównie dzieci, a także żołnierze. Podręczniki te jednak były na ogół zniszczone, dlatego też, chcąc dokonać ich przedruku, musiały niejednokrotnie być uzupełniane. Drugie źródło zdobywania podręczników stanowili Żydzi, obywatele palestyńscy polskiego pochodzenia, dla których przechowywanie książek polskich, w tym również podręczników, było „wspomnieniem młodości”³². Szybkie przewyciężenie tych trudności pozwoliło w ciągu dwumiesięcznej działalności Podkomisji, tj. jeszcze w 1942 r., wydrukować 11 tytułów podręczników szkolnych w łącznym nakładzie 28 tys. egzemplarzy³³.

Dnia 8 III 1943 r. gen. J. Haller mianował Delegata Urzędu Oświaty i Spraw Szkolnych na Bliskim Wschodzie z siedzibą w Jerozolimie, którym został Józef Follprecht, były dyrektor prywatnego gimnazjum w Nadwórnej i inspektor szkół średnich w województwie stanisławowskim. Wkrótce po przybyciu do Jerozolimy J. Follprecht zorganizował Biuro Delegata Urzędu Oświaty i Spraw Szkolnych, w którym stanowisko zastępcy Delegata objął Ł. Kurdybacha, będący zarazem kierownikiem Podkomisji dla Oceny Podręczników Szkolnych na Wschodzie. Należy podkreślić, że od tej pory finansowanie przedruku podręczników szkolnych przejął Urząd Oświaty w Londynie za pośrednictwem swojej agendy w Jerozolimie.

Po utworzeniu dnia 14 VII 1943 r. w rządzie Stanisława Mikołajczyka Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, na którego czele stanął ks. Zygmunt Kaczyński, Biuro Delegata Urzędu Oświaty i Spraw Szkolnych w Jerozolimie przekształcono na Delegaturę Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Ponadto w miejsce działającej dotychczas Podkomisji dla Oceny Podręczników Szkolnych powołano Placówkę Wydawniczą Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: MWRiOP) z siedzibą w Jerozolimie. Zadaniem jej było teraz zaopatrywanie nie tylko w podręczniki, ale również i lektury szkolne wszystkie działające polskie szkoły na Bliskim i Środkowym Wschodzie, w Indiach, Afryce Południowo-Wschodniej, Nowej Zelandii, Meksyku i Algerii. Kierownikiem tej Placówki Wydawniczej pozostał nadal Ł. Kurdybacha, który po przeprowa-

³¹ *Katalog...*, s. 3–4.

³² *Ibidem*, s. 4.

³³ Sprawozdanie szkolne za rok 1942/1943 Delegata MWRiOP w Jerozolimie J. Follprechta, MWRiOP, AIPiMS, sygn. A—19 II/8.

dzeniu tej reorganizacji od września 1943 r. nie pełnił już funkcji zastępcy Delegata MWRiOP³⁴. Objął natomiast w Delegaturze przewodnictwo Komisji do Spraw Podręczników i Programów Szkolnych. Delegat J. Follprecht w swoim sprawozdaniu za okres od 1 IX do 31 XII 1943 r., adresowanym do MWRiOP w Londynie, tak charakteryzuje swoją współpracę z Ł. Kurdybachą: „nie ma żadnej współpracy pomiędzy Wydawnictwem Książek Szkolnych a mną, poza tym, że finansuję tę placówkę. Wiem jednak, że przewodniczący Komisji [Ł. Kurdybacha — przyp. J.D.], która dotąd nie została powołana do życia, działa sam i sam przeprowadza zmiany w podręcznikach, powołując się na upoważnienie MWRiOP”³⁵.

Z chwilą powstania w lipcu 1943 r. Placówki Wydawniczej dorobek jej poprzedniczki, tj. Podkomisji dla Oceny Podręczników Szkolnych na Wschodzie, był znaczny. Zaspokojone zostały w tym czasie najpilniejsze potrzeby w zakresie podręczników, głównie dla szkół powszechnych i częściowo tylko dla szkół średnich ogólnokształcących. Przyczyną niewystarczającego zaopatrzenia szkół średnich w podręczniki był w ogóle brak niektórych podręczników dla liceum, dostosowanych do obowiązujących programów w nowej organizacji szkolnictwa, ustanowionej na mocy ustaw jędrzejowiczowskich. Podkreślić bowiem należy, że licealny program nauczania po 1932 r. znajdował się ciągle w fazie prób i poszukiwań. Podręczniki do liceum zaczęły wychodzić dopiero w 1937 r., ale z chwilą objęcia MWRiOP od 5 XII 1935 r. przez profesora Wojciecha, Świątosławskiego dokonano nowych opracowań programu licealnego, co spowodowało, że nie zdążono przed wojną wydać wszystkich potrzebnych podręczników. Tak więc o ile I klasa licealna posiadała przed wybuchem wojny wszystkie podręczniki według nowego programu, to II klasa była jeszcze bez podręczników. Konsekwencją tej sytuacji był fakt, iż Placówka Wydawnicza nie mając podręczników-oryginałów dla II klasy liceum, nie mogła dokonać ich przedruku. Wspomnieć należy, że Ł. Kurdybacha podjął starania o nowe opracowanie brakujących podręczników, ale w warunkach emigracyjnych okazało się to niemożliwe³⁶. Podobnie przedstawiała się sprawa podręczników do rozbudowującego się na Wschodzie szkolnictwa zawodowego. Jednocześnie w przedruku niektórych podręczników dokonano zmian i uzupełnień, aby treść ich bardziej uaktualnić do warunków wojennych. Ł. Kurdybacha tak relacjonuje tę kwestię: „drukowane [przed wojną podręczniki — przyp. J.D.] w sielankowych niemal warunkach pokojowych zawierały niektóre ustępy tak odbiegające od twardej rzeczywistości wojennej, że mogły

³⁴ Sprawozdanie z działalności Delegata MWRiOP w Jerozolimie za okres od 1 IX do 31 XII 1943 r., MWRiOP, AIPiMS, sygn. A—19II/115.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Katalog...*, s. 6.

wywołać u młodzieży niepożądane z punktu widzenia pedagogicznego reakcje uczuciowe lub razić trendami trudnymi do pogodzenia z przykrymi wojennymi doświadczeniami całego narodu. Ustępy te trzeba było usunąć i na ich miejsce wstawiać nowe, zazwyczaj wybrane z bogatej naszej literatury wojennej, które treścią swoją łączyły się bardziej z aktualnymi i bardziej dla młodzieży zrozumiałymi faktami”³⁷. Wśród 71 tytułów podręczników i innych pomocniczych książek szkolnych, przedrukowanych w latach 1942—1946, zmian i uzupełnień dokonano jedynie w 9 następujących podręcznikach³⁸:

1. B. Kuński, M. Kotarbiński, J. Czechowicz, *Wypisy polskie dla klasy V szkół powszechnych*, uzupełnił dr Ł. Kurdybacha, Jerozolima 1943.

2. J. Michałowska, W. Domaniewska, *Wiadomości z geografii dla klasy V szkół powszechnych*, uzupełniła dr M. Romanowska, Jerozolima 1943.

3. J. Balicki, S. Maykowski, *Okno na świat. Podręcznik do nauki języka polskiego dla klasy VI szkół powszechnych*, uzupełnił doc. dr Ł. Kurdybacha, Jerozolima 1943.

4. W. Jarosz, A. Kargol, *Opowiadania z dziejów ojczystych dla klasy VI szkół powszechnych*, uzupełnił Ł. Kurdybacha, Jerozolima 1944.

5. J. Balicki, S. Maykowski, *Mówią wieki. Podręcznik do nauki języka polskiego dla I klasy gimnazjalnej*, uzupełnił doc. dr Ł. Kurdybacha, Jerozolima 1943.

5. S. Pawłowski, *Geografia dla II klasy gimnazjalnej*, uzupełnił T. Romer, Jerozolima 1943.

7. J. Balicki, S. Maykowski, *Mówią wieki. Podręcznik do nauki języka polskiego dla IV klasy gimnazjalnej*, uzupełnił doc. dr Ł. Kurdybacha, Jerozolima 1943.

8. S. Pawłowski, *Geografia dla IV klasy gimnazjalnej*, uzupełnił T. Romer, Jerozolima 1943.

9. T. Bornholtz, *Zagadnienia życia współczesnego. Podręcznik dla I klasy liceów ogólnokształcących*, uzupełnił T. Wondrausch, Jerozolima 1943.

W lipcu 1943 r. Placówka Wydawnicza MWRiOP z inicjatywy Ł. Kurdybachy rozpoczęła edycję „Szkolnej Biblioteczki na Wschodzie”, nawiązującą do wzorów krakowskiej „Biblioteki Narodowej”, której inicjatorem i redaktorem był wówczas profesor S. Kot. Celem tego przedsięwzięcia było dostarczanie młodzieży niezbędnej lektury uzupełniającej, a nawet obowiązkowej, oraz zaspokojenie olbrzymiego głodu książki polskiej zarówno wśród żołnierzy, jak i uchodźców cywilnych. Wstępne prace nad edycją „Szkolnej Biblioteczki na Wschodzie” podjął jej redaktor

³⁷ *Ibidem*, s. 4.

³⁸ *Bibliografia wydawnictw szkolnych w Palestynie i we Włoszech*, 8 V 1942—7 V 1946, opracował J. Oktawiec, Bari 1946, s. 3—8.

Ł. Kurdybacha w maju 1943 r.³⁹ Program tego wydawnictwa zakładał przede wszystkim przedruk dostępnych w Palestynie książek przedwojennej „Biblioteki Narodowej”, a więc podstawowe teksty naszej literatury klasycznej: poezji, dramatu i powieści. Zdobycie oryginalnych książek tej zasłużonej dla polskiej kultury edycji Krakowskiej Spółki Wydawniczej było o wiele łatwiejsze niż podręczników szkolnych. Dużą pomocą były tu zbiory Biblioteki Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie, liczne wypożyczalnie rozsiane po całej Palestynie, a także zbiory prywatne Żydów polskich, którzy chętnie spieszyli z pomocą. Jedynie w kilku wypadkach Placówka Wydawnicza zwracała się do British Museum w Londynie o fotokopie brakujących w Palestynie książek lub niektórych stron czy rozdziałów⁴⁰.

Pierwsze 3 tomy „Szkolnej Biblioteczki na Wschodzie” pod redakcją Łukasza Kurdybachy, tj.: tom 1: A. Fredro, *Zemsta*, w opracowaniu E. Kucharskiego; tom 2: J. Kochanowski, *Treny*, ze wstępem i objaśnieniami dra W. Weintrauba; tom 3: J. Niemcewicz, *Powrót pośta*, ze wstępem i objaśnieniami prof. dra S. Kota, ukazały się w lipcu 1943 r.⁴¹ Do końca 1943 r. przy jednoczesnej edycji podręczników szkolnych ukazało się 17 tomów „Szkolnej Biblioteczki”, w latach zaś następnych liczba tomów sukcesywnie zwiększała się: w 1944 r. wydano 51 tomów, w 1945 r. — 24 tomy, w 1946 r. zaś — 10 tomów. W latach 1943—1946 ukazały się 102 tomy „Szkolnej Biblioteczki na Wschodzie”⁴². Wśród całej edycji „Szkolnej Biblioteczki” znajdowały się nie tylko same przedruki „Biblioteki Narodowej”, ale również uwzględniono w niej dzieła takich pisarzy, jak np.: S. Żeromskiego, W. Reymonta, B. Prusa, H. Sienkiewicza, Z. Kossak, M. Dąbrowskiej czy W. Orkana, które uzupełniały niejako „Bibliotekę Narodową”. Ponadto Ł. Kurdybacha, mając na uwadze uczniów szkolnych i najmłodszych czytelników, do planu swej „Biblioteczki” włączył m. in. takie przedruki, jak: *Lato leśnych ludzi* M. Rodziewiczówny, *Przylądek dobrej nadziei* Z. Nowakowskiego, dwie książki J. Korczaka: *Król Maciuś pierwszy* i *Król Maciuś na wyspie bezludnej* oraz powieść lotniczą dla młodzieży K. Makużyńskiego *Skrzydlaty chłopiec*⁴³. Warto również zaznaczyć, że wśród nielicznych przekładów w ramach tej edycji znalazł się *Lord Jim* J. Conrada w tłumaczeniu A. Zagórskiej i ze wstępem W. Tarnawskiego, *Duży Meaulnes* A. Fouriera w przekładzie H. Młodnickiej, powieść *Stalky i ska*

³⁹ Z. Broncel, *Sto książek polskich dla młodzieży, dla żołnierza i dla wszystkich*, „W drodze”, Jerozolima, nr 14, z dnia 16 VII 1944.

⁴⁰ *Wydawnictwa na Wschodzie*, „Na straży”, Biuletyn Wewnętrzny Związku Pracy dla Państwa, nr 28—30, październik—grudzień 1946.

⁴¹ „W drodze”, Jerozolima, nr 9, z dnia 1 VIII 1943 r.

⁴² *Katalog...*, s. 7.

⁴³ A. Bogusławska, *Książki dla dzieci i młodzieży*, [w:] *Literatura polska na obczyźnie 1940—1960*, red. T. Terlecki, t. II, Londyn 1965, s. 304—309.

R. Kiplinga, przetłumaczona przez J. Bandrowskiego, oraz doskonale spolszczenie *Bajek* K. Czukowskiego, dokonane przez W. Broniewskiego, z ilustracjami Z. Kowalewskiego⁴⁴. Spośród 102 tomów „Szkolnej Biblioteczki na Wschodzie”⁴⁵ 15 tomów opracowanych zostało oryginalnie w warunkach palestyńskich.

Ta nie mająca precedensu w dziejach polskiej działalności edytorskiej „Szkolna Biblioteczka na Wschodzie” odegrała ogromną rolę w życiu kulturalno-oświatowym polskiej wojennej emigracji nie tylko na Bliskim i Środkowym Wschodzie, ale także w Afryce, Indiach, Meksyku, Nowej Zelandii, a nawet Wielkiej Brytanii, gdyż również i na te tereny docierały poszczególne tomy redagowane przez Ł. Kurdybachę. Maria Danilewicz-Zielińska charakteryzując znaczenie „Szkolnej Biblioteczki”, która była niewątpliwym sukcesem Ł. Kurdybacy, napisała: „Dała ona olbrzymi zastrzyk lektury tak umiejętnie zestawionej, że zaspokajała ona nie tylko potrzeby szkolne w zakresie lektury obowiązkowej, ale i wymagania kierowników licznych świetlic obozowych i wszelkiego rodzaju tworzonych *ad hoc* biblioteczek. Nie będzie przesadą przypuszczenie, że np. *Noce i dnie* Dąbrowskiej czytane były w wydaniu jerozolimskim przez większą niż w przedwojennej Polsce liczbę czytelników”⁴⁶. Natomiast profesor Jan Hulewicz, który w latach 1940—1945 był kierownikiem Funduszu Kultury Narodowej, a także kierownikiem Działu Nauki i Sztuki w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Londynie, po powrocie do kraju w 1945 r., wspominając z uznaniem działalność oświatową Ł. Kurdybacy jako redaktora „Szkolnej Biblioteczki na Wschodzie”, napisał: „Jej osiemdziesiąt tomików arcydzieł literatury polskiej w lecie 1945 roku (dziś już może setka) to wynik uporczywej, nie liczącej się z trudnościami pracy edytorskiej Łukasza Kurdybacy. Niektóre tomiki, mimo nie sprzyjających warunków dla polskiej pracy intelektualnej na Bliskim Wschodzie, mogą się kusić o rywalizację z wzorowymi tekstami dawnej »Biblioteki Narodowej«”⁴⁷.

Największe nasilenie pracy Placówki Wydawniczej MWRiOP przypadło na lata 1943—1944. W tym bowiem czasie dokonano przedruku 57 podręczników szkolnych oraz 68 tomików „Szkolnej Biblioteczki”. Zadaniu temu nie mogła oczywiście sprostać drukująca dotychczas, tj. od jesieni 1942 r., firma „Jerusalem-Press” w Jerozolimie. Dlatego też Ł. Kurdybacha jeszcze pod koniec 1942 r. nawiązał kontakt z innymi palestyńskimi drukarniami posiadającymi czcionki polskie. Tak więc od 1943 r. książki polskie drukowane były w 12, a nawet przez krótki okres,

⁴⁴ M. Danilewicz-Zielińska, *Szkice o literaturze emigracyjnej*, Paryż 1978, s. 108.

⁴⁵ Wykaz ich zamieszczony jest [w:] *Katalog...*, s. 25—36.

⁴⁶ M. Danilewicz-Zielińska, *op. cit.*, s. 108.

⁴⁷ J. Hulewicz, *Polski ruch wydawniczy w Wielkiej Brytanii w latach 1940—1945*, „*Twórczość*”, 1946, z. 7—8, s. 204.

w 14 drukarniach palestyńskich w Jerozolimie, Tel-Awiwie i Haifie. W Jerozolimie książki drukowane były w następujących drukarniach: „Jerusalem-Press”, „Lipshitz”, „Hailbri”, „Ahva-Press”, „Geshet”, „Azriel”; w Tel-Awiwie natomiast w: „Hapcel—Hacair”, „Azriel”, „Achdut”, „Haarec”, „Skoham”, zaś w Haifie w drukarni „Oth-Haifa”. Ponadto wiele książek wydrukowano w Drukarni Cywilnej w Palestynie, mieszczącej się w Jerozolimie⁴⁸.

Wszystkie wydrukowane przez Placówkę Wydawniczą książki trafiły do Składnicy Książek Szkolnych, powołanej przez Ł. Kurdybachę na początku 1943 r., której zadaniem była ich dystrybucja. Stąd zaopatrywano w książki szkoły cywilne i junackie w Palestynie oraz rozsyłano regularnie do Teheranu, Bombaju, Nairobi, Wellington, Bejrutu, Algeru, Diglefeld, Meksyku i Londynu, gdzie z kolei agendy MWRiOP rozdzielały je między szkoły i inne placówki kulturalno-oświatowe⁴⁹.

Jak już wcześniej wspomniano, celem uzyskania przydziału papieru wszystkie książki Podkomisji dla Oceny Podręczników Szkolnych, a później Placówki Wydawniczej MWRiOP posiadały początkowo charakter wydawnictw wojskowych i ukazywały się formalnie nakładem Komisji Regulaminowo-Wydawniczej Armii Polskiej na Wschodzie (APW), będąc jednak w istocie zawsze publikacjami Urzędu Oświaty i Spraw Szkolnych, a następnie MWRiOP. Uzewewnętrznione to było na każdym wydrukowanym podręczniku szkolnym czy tomiku „Szkolnej Biblioteczki na Wschodzie”, gdyż na karcie tytułowej oprócz autora i tytułu widniał podpis: „Urząd Oświaty i Spraw Szkolnych” bądź „Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Przedruk Komisja Regulaminowo-Wydawnicza APW”⁵⁰. Od dnia 1 III 1944 r. nastąpił całkowity rozdział między wydawnictwami wojskowymi a szkolnymi. Placówka Wydawnicza za zgodą brytyjskich władz wojskowych uzyskała niezbędny przydział papieru po niskich przystępnych cenach, co pozwoliło jej usamodzielnąć się⁵¹.

Na początku 1945 r. minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego prof. Władysław Folkierski polecił kierownikowi Placówki Wydawniczej przygotowanie drugich wydań podręczników szkolnych, które przeznaczone miały być dla szkół polskich, powstających na oswobodzonych przez aliantów terenach Rzeszy Niemieckiej⁵². W związku z tym

⁴⁸ *Bibliografia wydawnictw...*, s. 3, *passim*.

⁴⁹ Delegatura MWRiOP w Jerozolimie. Sprawozdanie ogólne 1 I—31 III 1944, MWRiOP, AIPiMS, sygn. A—19 II/119.

⁵⁰ *Bibliografia wydawnictwa...*, s. 3—10, *passim*.

⁵¹ Z. Broncel; *op. cit.*, s. 3.

⁵² Zaznaczyć bowiem należy, że w okresie II wojny światowej przeszło 2 mln Polaków, a w tym około 100—130 tys. dzieci i młodzieży do lat 18, deportowanych zostało do Rzeszy Niemieckiej. Po zakończeniu działań wojennych, w oczekiwaniu na repatriację lub emigrację, Polacy przebywając w obozach uchodźczych organizowali życie społeczne, kulturalno-oświatowe oraz własne szkolnictwo. Por.

Ł. Kurdybacha wiosną 1945 r. zwrócił się do brytyjskich władz wojskowych w Kairze o dodatkowy przydział papieru, który wkrótce uzyskał. Tymczasem wskutek cofnięcia uznania polskiemu rządowi emigracyjnemu przez Wielką Brytanię, co nastąpiło dnia 5 VII 1945 r., zmienił się status prawny wszystkich dotychczasowych polskich instytucji rządowych na obczyźnie, w tym również Placówki Wydawniczej MWRiOP w Jerozolimie. Tego samego dnia, tj. 5 VII 1945 r., w komunikacie *Foreign Office* rząd Brytyjski zapowiedział utworzenie *Interim Treasury Committee for Polish Questions* (dalej: ITC), którego zadaniem „będzie sprawowanie nadzoru nad prawidłową likwidacją aparatu londyńskiego Rządu Polskiego w naszym kraju”. Ponadto komunikat ten głosił: „Instytucje [polskie — przyp. J.D.], których dalsze istnienie jest niezbędne, jak na przykład zakłady oświatowe i szpitalnicze dla polskich obywateli w Zjednoczonym Królestwie, oraz utrzymanie polskich uchodźców w innych krajach również będą finansowane od chwili obecnej pod kierunkiem Komitetu. Zarządzenia te posiadają charakter tymczasowy[...]”⁵³

Komitet Skarbowy dla Spraw Polskich (ITC), na którego czele stanął sir Eggert, polskim zaś przedstawicielem w nim był Edward hr. Raczynski (*Chief Polish Representative*), utworzony został w Londynie w lipcu 1945 r.⁵⁴ W ramach ITC utworzono Dział Oświatowy (*Educational Branch of the ITC*), którego kierownikiem został dotychczasowy Sekretarz Generalny MWRiOP prof. Tadeusz Sulimirski. Dział ten przejął wszystkie sprawy związane z polską oświatą na obczyźnie, łącznie z kształceniem zawodowym⁵⁵.

We wrześniu 1945 r. ITC powołał swoją Delegaturę w Jerozolimie, w ramach której rozpoczął działalność Dział Oświatowy. Delegatem Działu Oświatowego ITC został dotychczasowy Delegat MWRiOP Stanisław Rzerzycha, pełniący tę funkcję od stycznia 1945 r. po ustąpieniu J. Follprechta⁵⁶. Natomiast Placówka Wydawnicza byłego MWRiOP, której działalność od lipca 1945 r. uległa zawieszeniu, dnia 1 XII tegoż roku zarządzeniem londyńskiego ITC została włączona do Działu Oświatowego Delegatury ITC w Jerozolimie jako oddzielny referat, którego kierownikiem nadal był Ł. Kurdybacha⁵⁷.

W. Kowalczyk, *Szkolnictwo polskie w Niemczech 1945—1948*, Warszawa 1961; Ks. A. Nadolny, *Inspektorat nauki religii dla szkół polskich w Niemczech. Zachodnich (1945—1950)*, „Studia Polonijne”, t. III, Lublin 1979, s. 203—204, *passim*.

⁵³ *Sprawa polska w czasie drugiej wojny światowej na arenie międzynarodowej. Zbiór dokumentów*, Warszawa 1965, s. 762, dok. nr 154.

⁵⁴ *Education in Exile. History of the Committee for the Education of Poles in Great Britain*, London 1956, s. 9.

⁵⁵ M. Goławski, *Szkolnictwo polskie na obczyźnie (1939—1969)*, [w:] *Kongres Współczesnej Nauki i Kultury Polskiej na Obczyźnie*, t. I, Londyn 1970, s. 365.

⁵⁶ Tymczasowy Komitet Skarbowy dla Spraw Polskich. Dział Oświaty — Delegatura na Środkowy Wschód. Sprawozdanie okresowe za czas od I VII do 31 XII 1945 r., MWRiOP, AIPiMS, sygn. A—19 III/11,

⁵⁷ *Ibidem*.

Z chwilą uregulowania statusu prawnego Placówki Wydawniczej byłego MWRiOP Ł. Kurdybacha podjął swoją normalną działalność. Na początku grudnia 1945 r. zwrócił się do londyńskiego ITC o zaakceptowanie planu wydawniczego na dokonanie powtórnego przedruku podręczników, a także na kontynuowanie „Szkolnej Biblioteczki”. Uzyskanie takiej zgody warunkowało przydział papieru od brytyjskich władz wojskowych w Kairze, mimo wcześniejszych uzgodnień. Dopiero po uzyskaniu akceptacji ze strony ITC i otrzymaniu prawa zakupu papieru, który w tej nowej sytuacji prawnej Placówki Wydawniczej został znacznie ograniczony, drukarnie palestyńskie podjęły druk polskich książek⁵⁸. Do połowy 1946 r. Placówka Wydawnicza wydała 3 podręczniki, 5 tomików „Szkolnej Biblioteczki” oraz dokonała powtórnego przedruku 38 podręczników dzięki wykorzystaniu przygotowanych uprzednio matryc i klisz. Wszystkie wydane w tym okresie książki firmowane były nie jak dawniej przez MWRiOP, ale przez *Interim Treasury Committee for Polish Questions — Educational Branch*.

W lipcu 1946 r. zapadły decyzje o przejęciu opieki nad polskimi uchodźcami na Bliskim Wschodzie przez UNRRA (*United Nations Relief and Reconstruction Administration*), co nastąpiło pod koniec tego miesiąca⁵⁹. Jednocześnie władze brytyjskie rozpoczęły likwidację Delegatury ITC, w której ramach prowadziła działalność Placówka Wydawnicza. Ostateczna likwidacja Delegatury ITC nastąpiła w sierpniu 1946 r., a wraz z nią przestała istnieć Placówka Wydawnicza prowadzona przez Ł. Kurdybachę⁶⁰.

Przejęcie opieki nad Polakami przez UNRRA nie pozwoliło nawet na zrealizowanie planów Ł. Kurdybachy, który w skromnych rozmiarach zaakceptowany został wcześniej przez ITC. Nie ukazało się bowiem przewidzianych w planie wydawniczym 10 podręczników szkolnych, zaś

Rok	Podręczniki	Tomiki „Szkolnej Biblioteczki”	II wydanie podręczników	Ogólna liczba egzemplarzy
1942	11	—	—	28 000
1943	44	17	—	176 800
1944	13	51	—	166 300
1945	—	24	7	79 750
1946	3	10	38	112 500
Razem	71	102	45	563 350

⁵⁸ Delegat Działu Oświaty — Jerozolima. Sprawozdanie okresowe za czas od 1 I do 31 III 1946 r., MWRiOP, AIPiMS, sygn. A—19 III/11.

⁵⁹ K. Kersten, *Repatriacja ludności polskiej po II wojnie światowej (studium historyczne)*, Wrocław 1974, s. 126.

⁶⁰ J. Zabińska, *Instytucje i firmy wydawnicze — oficyny drukarskie*, [w:] *Literatura polska na obczyźnie 1940—1960*, red. T. Terlecki, t. II, Londyn 1965, s. 553.

5 tomików „Szkolnej Biblioteczki na Wschodzie” tj. W. Reymonta *Insurekcja*, T. Jeża *Uskoki* (2 tomiki) oraz Z. Kossak-Szczuckiej *Złota wolność* (2 tomiki), dzięki zabiegom Ł. Kurdybachy i życzliwości Komitetu dla Spraw Polskich przy Rządzie Palestyńskim, zostało jeszcze wydrukowanych. Był to ostatni akcent działalności oświatowej Ł. Kurdybachy na obczyźnie, której wymiernym świadectwem jest podane zestawienie⁶¹ (zob. s. 226).

JAN DRAUS

EDUCATIONAL ACTIVITIES OF LUCAS KURDYBACHA IN 1940—1946

Summary

This paper presents education activities of L. Kurdybacha (1907—1972), an eminent Polish historian of education, in which he was engaged abroad during World War II. The author depicts the silhouette of the Polish migrant and the outlook of the then young scholar characterized by concern for the national education of the young generation of Poles who found themselves in foreign lands. L. Kurdybacha's war peregrinations began in Rumania where he found himself in October 1939. In that country, he took pedagogical care of Polish primary and secondary schools. After one year of activities he was — together with a group of Polish activists particularly endangered by the nazis — transferred to Cyprus where he stayed until the middle of 1941. On Cyprus, in Platres, he established a Polish School including a nursery, primary and secondary school and a lyceum. When war activities threatened Cyprus Kurdybacha was evacuated together with other Polish migrants to Palestine where, on the initiative of professor S. Kot, in those times minister for Polish Affairs in the East, he headed a unit issuing text books for Polish schools. On this post he carried out energetic activities supervising the reprinting of numerous text books and literary works included in school reading. Since the middle 1943, as the initiator and editor of the „School Library in the East”, he published Polish classical literary works. Books published by Kurdybacha were sent to England, India, Africa, America, everywhere where larger Polish communities existed and where Polish schools were active. After the war, the publication of Polish text books and literary works diminished gradually until the middle of 1946 when the Publishing Unit directed by L. Kurdybacha ceased to exist.

Translated by J. Rudzki

⁶¹ *Katalog...*, s. 7.

ЯН ДРАУС

ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЛУКАША КУРДЫБАХЫ
В 1940—1946 ГОДАХ

Резюме

Статья описывает просветительскую деятельность на чужбине во время второй мировой войны выдающегося польского историка воспитания Л. Курдыбахы (1907—1972). Показывая судьбу польского эмигранта и положение молодого в то время ученого, исполненного заботой о народном воспитании молодого поколения Поляков, которые оказались за границами родной страны. Военное скитание Л. Курдыбахы началось с Румынии, куда он переехал в октябре 1939 г. Там осуществлял педагогическую опеку над начальными и средними польскими школами. После деятельности переселили его с группой особенно преследуемых немцами польских деятелей на Кипр, где находился до середины 1941 г. На Кипре открыл в Платрес Польскую Школу, заключающую в себе дошкольное отделение, начальную школу, гимназию и лицей. Вследствие угрозы военных действий на Кипре был эвакуирован вместе с другими польскими беженцами в Палестину, где по инициативе проф. С. Кота — тогдашнего министра по Польским Делах на Востоке — встал во главе ячейки, издающей учебники для польских школ. Развил на этой должности энергичную деятельность, руководя переизданием многих учебников, а также художественной литературы, входящей в состав школьного чтения. От середины 1943 г. как инициатор и редактор издания «Школьной Библиотеки на Востоке» издавал классические произведения польской литературы. Книги, издаваемые Л. Курдыбахой рассылались в Англию, Индию, Африку, Америку, всюду, где существовали крупные скопления польской эмиграции и были открыты польские школы. После войны издательская деятельность в области польских учебников и художественной литературы на Ближнем Востоке постепенно угасала вплоть до середины 1946 г. Издательское Отделение, руководимое Л. Курдыбахым перестало существовать.

Перевел А. Штанге